

Милица В. Ђуковић¹

Институт за књижевност и уметност

Београд

ШАЛОЗБИЉНИ НОВОСАДСКИ ХРОНИЧАР: ИЛИЈА ОГЊАНОВИЋ АБУКАЗЕМ

(Илија Огњановић Абуказем, *Шетње по Новом Сагу. Први гео (1878–1881)*, приредила Зорица Хаџић, Нови Сад: Градска библиотека, 2015, 272. стр.)

(Илија Огњановић Абуказем, *Шетње по Новом Сагу. Други гео (1882–1884)*, приредила Зорица Хаџић, Нови Сад: Градска библиотека, 2015, 296. стр.)

Једанаест година након обимне студије „Хумор у поезији З-Ј. Јовановића“, коју је објавио у шест наставака, од 15. августа до 19. септембра 1885. године, у „листу за забаву, поуку и књижевност“ *Сиражилово* (год. I, бр. 33–38), Милан Савић вратиће се разматрању хумора у Змајевом стваралаштву, овога пута у *Лешојису Маџице српске*. Одељак Савићевог књижевнокритичког *саставка* „Хумор и хумористе у књижевности српској“, објављен пре стотину двадесет година (*Лешојис Маџице српске*, год. 65, књ. 188, св. 4, 1896, стр. 109–119), занимљив је по својој дводелној структури – наиме, један сегмент овог текста посвећен је Јовану Јовановићу Змају („Змај-Јован Јовановић“), а други, подробнији, Илији Огњановићу Абуказему („Илија Огњановић-Абуказем“). Управо оваква околност – да се име Илије Огњановића Абуказема помиње неизоставно и по правилу увек уз Змајево име – постаће парадигматична и симболична за свеукупну Огњановићеву књижевну судбину. Подједнако цењени међу савременицима, новосадски писци, уредници и лекари, Јован Јовановић Змај и Илија Огњановић Абуказем, које бисмо условно могли означити диоскурима српске хумористичко-сатиричне књижевности, потпуно су различито вредновани у историји српске књижевности, те, тако, за разлику од Змаја, који спада у класике српске књижевности, у приређиване, читане, певане, вољене, популарне пице, опус Илије Огњановића Абуказема маргинализован је, познат само ужем кругу историчара књижевности и готово непроучен.

Скроман а вредан, уредник *Зоље*, *Ђачкој венца*, *Абуказевој шаљивој календара*, *Јавора*, коуредник *Камиле* („неодговорни уредник Абу-Змај“), сарадник *Комарца*, *Змаја*, *Жиже*, *Заставе*, *Сшармалој*, аутор *Шале и сашире* (1880–1883), *Шале и лакрдије* (1880), *Веселих пријоведака* (1889), стручних медицинских брошура *О дифтерициној врашобљи*

¹ tiskicvet38@gmail.com

(1876), *Како се ваља чувати од колере* (1884), *Имена болести што смрт моћу да нанесу* (1894), али и монографије драгоцене за изучавање књижевне и културне прошлости Српске Атине, каква је *Грбови знаменитих Срба што су им кости у Новом Саду укопане* (1890), као и збирке анегдота о значајним Србима друге половине XIX века – *Занимљивих њрича и бележака из живота знаменитих Срба* (1900), Илија Огњановић (1845, Нови Сад – 1900, Будимпешта), познатији по псеудониму Абуказем, који је, како примећује Зорица Хаџић, узео по Доситејевом Абуказему Тамбуру, да би тек накнадно дознао да се тако (Abul Casem) звао и славни арапски хирург, остао је више од једног века у сенци свог славног савременика и дугогодишњег пријатеља, Јована Јовановића Змаја, као што је и улица Илије Огњановића, у данашњем Новом Саду паралелна са Змај Јовином улицом, помало скрајнута и „мало ко зна ко је био човек чије име носи“ (Мирјана Станић).

Тек 2015. године, приређивањем *Шећње њо Новом Саду*, новосадска Градска библиотека и град Нови Сад донекле су се одужили свом некадашњем „градском физику“ и хроничару овога града, тј. духовитом (п)описивачу бурног, културно-историјски и политички релевантног периода у историји Новог Сада (седамдесетих и осамдесетих година XIX века). Објављене у два тома, а опремљене предговором приређивача Зорице Хаџић „Како овај свет исправити или кроз Нови Сад са Абуказемом“ (при чему је важно напоменути како је ова уводна студија до данас најозбиљнији и најрелевантнији приказ значаја и одлика Абуказемовог књижевног рада) и подробном „Напоменом приређивача“, *Шећње њо Новом Саду*, као репрезентативан (об)лик хумористичко-сатиричног израза овог аутора, заправо су искошена, шаљива, али и критички интонирана, „изокренута“ (према топосу Е. Р. Курцијуса „изокренути свет“) хроника Новог Сада Огњановићевог доба и литерар(изова)на „грађа“ за књижевну, културну и политичку историју Новог Сада (где се Абуказем указује као претеча и узор Васе Стајића). Настале у периоду од 1878. до 1884. године, као стална рубрика и „кључни зачин“ Змајевог листа *Сшармали*, Огњановићеве козерије *Шећње њо Новом Саду*, укупно њих две стотине и пет, биле су жељно ишчекиване, радо читане, увек актуелне, политички ангазоване, проницљиве, духовите, „занимљиве приче и белешке“ о свакодневици, о јавном и приватном животу тадашње новосадске грађанске класе, која је формирана у изразито специфичним друштвено-историјским приликама, у мултинационалној и мултијезичној државној творевини.

Поред културолошког кода који је неопходно познавати и поред свести о условима живота у ондашњем Новом Саду, нужно је у обзир узети, приликом читања Абуказемових *Шећње њо Новом Саду*, још један изузетно битан аспект. Будући да су *Шећње њо Новом Саду* текст у контексту, тј. стална и дугогодишња рубрика у одређеној периодичној публикацији (у листу *Сшармали*), нужно је познавати профил листа, тип периода, политичку оријентацију коју уредник листа заговара,

идеолошку позицију са које се сагледава и коментарише стварност, читалачку публику (састав, потребе и гледишта циљне групе) којој је садржај листа намењен, начин финансирања, односно извор прихода (који, посебно код политичких гласила, усмерава и одређује избор објекта сатиричног приказивања), круг сарадника листа, читаност и популарност (који не морају бити пропорционални квалитету и значају публикације) и бројне друге чиниоце који утичу на настанак, облик и намену прилога у једном политичко-сатиричном листу.

Као главни, одани, агилни, од Змаја и савременика изузетно цењени (Змај је песмом поздравио педесету, стоту и стотину педесету Огњановићеву *Шећњу*) сарадник *Сшармалої*, Илија Огњановић Абуказем, поред чињеница значајних за изучавање историје приватног али и политичког живота Срба у XIX веку, пружио је, у својим *Шећњама њо Новом Саду*, уједно и доказ о обиљу језичке инвенције и дару за шалу и сатиру, као основним одликама властитог литерарног израза.

Кључни књижевни поступци у сатиричном сагледавању реалија Илије Огњановића Абуказема јесу – успешно и свагда занимљиво контрастирање живописних слика, појава, појмова, или, пак, поређење по (псеудо)сличности или (псеудо)супротности (прву *Шећњу*, тако, отвара поређење Беча и Новог Сада, I: 35², затим се пореде „Лудачко“ вече и карневали; I: 72–73, беседе и главне скупштине новчаних завода I: 80–82; село и град, Нови Сад и Сремска Каменица, I: 205; ожењени и не-ожењени мушкарци, II: 193; жене и девојке, II: 208; Мађари и Срби, II: 210; берба и хрватски сабор, II: 256) и занимљива, духовита, инвентивна игра речима, која је свакако и по заступљености и по квалитету, најзначајнији и најпретежнији Огњановићев стилски поступак. Занимљиво је Огњановићево поигравање називима немачких и мађарских периодичних публикација. Немачка реч за „лист“ као тип периодика („DasBlatt“) послужиће Огњановићу за игру речима и сатирично упоређење ових гласила са блатом, тј. каљугом – указујући на то да у Српској читаоници у Новом Саду нема српских него само мађарских листова, Абуказем закључује „Истина има у ‘Читаоници’ доста блата (‘Пестер Лојд’, ‘Пешти хирлап’, ‘Кикерики’ итд), али то блато не морамо ми да газимо, него оно газе нас, али ипак ми остајемо чисти и неокаљани, а блато остаје блато.“ (I: 114), да би другом приликом констатовао да је постојало и такво време „кад су Немци и Срби у Новом Саду у љубави живили, јер није било Фуксовог ‘блата’ [Игњат Фукс, новосадски штампар, прим. М.Б.]“ (I: 121). Исто тако, улазећи у полемику са *Пештанским дневником*, реч „дневник“ („Nарlo“) Абуказем ће, поделом на две речи („Nар“ и „lo“ – дан и коњ), претворити у предмет поруге и сатиричне дисквалификације „Пештански ‘Nарlo’ назива ме опет на ново ‘Санчо Панзом’“. Њему се дакле по мозгу врзу Дон Гихотске мисли. Верујем, да

2 Римски број означава који је том *Шећњи* у питању (I– *Шећње њо Новом Саду*. *Први гео* (1878–1881), II – *Шећње њо Новом Саду*. *Други гео* (1882–1884)), а арапски број означава број странице на коју се упућује / са које се цитат преузима.

му нисам његова Дулчинеја од Тобозо, то јест, предмет његове љубави! Како немам кога да ми то име протумачи, да знам с киме имам посла, то сам принуђен узети речник у руке. [...] Дакле на посао: Нар значи дан или дневни; добро, а шта значи Јо; причекајте, ево: Јо значи коњ, дакле 'Narlo' значи дневни коњ. Ха, па то је онда у његовом Дон-Гихотском смислу велеуважени Розинанте јунака од ла Манче!" (II: 78–79). Не може се, овде, не увидети сличност између Огњановићевог поигравања немачким и мађарским речима и њиховог комичног „превођења“ на српски језик са Змајевом *Грађом за мађарски буквар* („Пирамида зове с': gula; / То је баш фатално; / Кад те гуле, огуле те / Баш пирамидално“) и *Грађом за немачки буквар* („Добро је: gut, / Зато паз'те ваше добро / Ви народи мали, / Да га не би они већи / Како прогутали“).

Старање о очувању културног и националног идентитета мањинског српског народа у Угарској и борба против однорођавања (пре свега мађаризације) честа је тема како поезије и прозе Јована Јовановића Змаја, тако и прозе Илије Огњановића Абуказема, самим тим и *Шећњи по Новом Саду*. Једна од главних замерки Илије Огњановића српским мајкама јесте давање српских девојака не у српске школе него на учење код мађарских калуђерица (I: 45), као што ће и законску одредбу о увођењу мађарског језика као обавезног предмета у српске школе Илија Огњановић оштро осудити (I: 158–159, I: 216, II: 45, II: 52, II: 61, II: 77, II: 82, II: 98, II: 101, II: 157, II: 220), при чему неће заборавити да пропрати и било који други немар који за последицу може имати укидање могућности националног одржања Срба у Угарској „Кад сам до једне капије дошао, чујем из баште свирање 'Ракоцијевог марша' и из далека разговор на немачкога језика чивутском дијалекту, и одмах познам да је башта 'Српске читаонице'. Уђем унутра и видим на зиду пред баштом крупним словима речи 'EingangindieGartenrestauration', ово ме још већма увери да сам заиста у 'Српској читаоници'. Још кад ме келнер Фриц поздрави са речма: 'Wasistgefällig' и пружи ми немачку 'Шпајзкарту' штампану код Фукса, онда би пре посумњао у истинитост папине непогрешивости, него ли у то слатко уверење, да сам заиста у просторијама 'Српске читаонице'“, I: 38 (прозни пасаж веома налик на *Огу при пољегу немачких фирма на српским гућанима усред Новој Сади* Јована Јовановића Змаја), као што шалозбиљно (хуморно а горко) запажање „Велику родитељску бригу задаје нам сада наш 'Стармали', коме се навршује ево четврта годинница, па би већ требало штогод да научи. Сад би већ требало да га дамо у 'Киш дед-оводу' да научи казати: 'Csokolomkezét!!' или код калуђерица у 'клостер', да се научи мађарском богу молити.“ (II: 66), подсећа на речи из Змајевог чланка *Неш-шо о васијишању*, објављеног у *Змају*, у којем је сарађивао и Абуказем, „Прва је радост матерна да јој дете проговори, али, наравно, страним језиком. Ју, сладак је мали! па већ говори немачки и мађарски. И француски већ зна петнаест речи.“ Змајевој критици навике одомаћене код новосадских жена да играју „фрише-фире“, тадашњу популарну кар-

тарошку игру (о чему је Змај подсмешљиво писао у приповеци *Фрише-фуре*, објављеној у календару *Полажајник* 1875. године) одговара Огњановићево константно замерање „женскињу“, у *Шејњама њо Новом Саду*, на посвећивању „фрише-фуреу“ и „фарблу“, уместо деци, породици, кућним обавезама (II: 13, II: 92, II: 183, II: 186).

Велику тему Змајеве сатире – однос Срба и Хрвата (*Песма врабаца, Хај, хај, 'Нема Срба!*, итд.) пропратиће, у својим *Шејњама*, и Илија Огњановић Абуказем (I: 210–212), као што ће и Змајевој „словачкој“ теми (*Над шајтанским брејовима, Словачка се Мајица њовамјирила, Слован грошар*), тј. солидарности са Словацима којима је, као и Србима, претила мађаризација, Огњановић одговорити такође у овим прилозима за *Сшармали* (II: 109, II: 154). Попут Змаја, и Огњановић ће нападати Германа Анђелића и Тису Калмана, пропратиће, исто тако, перипетије око уговора са Бонтуом за изградњу железнице (I: 198–199) и здушно ће се придружити Змајевој гласној и храброј осуди највероватније мучког убиства (самоубиство салветом и пешкиром у затвору, према верзији званичних новина) Илке атентаторке (Јелене Марковић) и Лене Книћанин – Змајевој песми *Гробови нису неми* одговарају Огњановићеве речи „С тога ће боље бити да престанем даље писати јер ће 'Видело' онда и 'Стармалог' назвати 'крпом' или 'салветом', а ви сви добро знате, какву улогу 'салвети' у Србији играју“, II: 185 (видети и: II: 183, II: 194, II: 199, II: 208). Змајевом сатиричном приказу намесништва Милана Обреновића које је оклевало да објави рат Турској (у песми *Београдске баке и њролеће*) одговара Абуказеово размишљање „А кад ће се сабор опет сазвати? Ако да бог 'На пролеће'! Ал' дај боже, да не буде то оно дугачко српско 'пролеће', него идуће год. 1880.“ (I: 113), као што се са стиховима Змајеве песме *'Србин' и његова њроза* складно допуњују бројне Огњановићеве инвективе уперене против *бругера Јаше* „Тако ако би ко позвао г. Јашу Игњатовића, да што ради у корист српског народа, он ваља да одговори: 'Зафаљујем, ја сам већ ангажован!'“ (I: 198), или „[...] а кад бацимо поглед у будућност, а ми видимо како силни прелазе у Штросмајерову и Бонтуову 'Унију'; стражњим очима видимо у прошлости српске јунаке, челик-карактере, а предње очи нам показују у будућности многог 'Србина без његове појезије' итд.“, I: 201 (видети и: I: 115–116, I: 174, II: 16, II: 25). С друге стране, Абуказем ће у *Шејњама њо Новом Саду* подржати Лазу Костића као кандидата за шајкашког посланика „А на сабор у Пешту нека иде онај човек, који је науком својом и поштеним карактером на то способан; Живео Лаза Костић, посланик шајкашки!“ ((I: 59), као што ће комичном досетком пропратити забрану извођења Костићевог *Пере Сејединца* „Једва једанпут дочекасмо, да мађарска влада забрани тога 'Перу Сејединца' – а требали су га још г. 1735. да забране, јер онда је био много опаснији!“ (II: 17), при чему неће пропустити да стане у одбрану Лазе Костића, којег је, као уредника *Српске независности*, напало гласило београдских напредњака *Ера* (II: 63). Овај шаљиви лист, *Ера*, биће, употребом већ упознатог поступка

Огњановићевог поигравања називима како мађарских и немачких тако и српских листова, именован као *колера* „Почео сам од колере (кол-Ере), па дошао до Ере – а ако наставим, бог зна докле ћу још доћи по асоцијацији сродних идеја, које лебде околу мога пера“ (II: 72).

Абуказемове *Шешње њо Новом Саду* значајне су како као аутономна књижевна чињеница, тако и као дијалог са стваралаштвом уредника *Сшармалој* – Јована Јовановића Змаја, али ове непретенциозно писане а изузетно уметнички успеле козерије, поред литерарне вредности, имају и функцију докумената драгоцених за историчаре културе и проучаваоце српске политичке историје, те ће се тако, личност ангажована у Милетићевог покрету, један од учесника *Змајеве вечери*, коју су српски студенти организовали у Прагу 5. марта 1881. године, Павле Бота, појавити и у *Шешњама њо Новом Саду*, као учесник омладинске скупштине (I: 145), а ово је само један издвојен пример како се са Абуказемом може шетати и кроз историју српског омладинског покрета XIX века, као и кроз новосадску свакодневицу (са искорацима и у друга места „одлазио је у Шајкашку, Карловце, Београд, Загреб, а информисао се и о догађајима у другим градовима...“, З. Хаџић), али и српску књижевност и процесе њеног конституисања у идејно полетном и политички турбулентном периоду.

Објављене у једној од данас најрелевантнијих едисија за изучавање историје српске књижевности, у едисији *Новосадски манускрипти* новосадске Градске библиотеке, приређене савесно, компетентно и репрезентативно (Зорица Хаџић може се, по вредном, неуморном и истрајном залагању за очување књижевне и културне прошлости Новог Сада, упоредити како са Илијом Огњановићем Абуказемом, тако и са Васом Стајићем), *Шешње њо Новом Саду* Илије Огњановића Абуказема, интригантне и битне као етапа у генези хумора и сатире у српској књижевности (Илија Огњановић претеча је Стевана Сремца, Радоја Домановића и Бранислава Нушића), постале су доступне изван првобитног (часописног) контекста, чиме је омогућена њихова рецепција у ширем кругу читалаца, самим тим актуализација и ревалоризација, посредством неизбежних нових читања, као нових шетњи некадашњим, Абуказемовим Новим Садом, чији је тренутак забележио, дагеротипским, протореалистичким и критичким маниром, један хумористички хроничар и талентовани сатиричар, какав је био, још увек недовољно ишчитан а провокативан – Илија Огњановић.

Примљен: 5. маја 2016.

Прихваћен за штампу маја 2016.